

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 911.375

Воловик В.М.

КОНЦЕПЦІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТУ ЯК РЕГІОНУ

У статті проаналізовані концепції виділення етнокультурного ландшафту як регіону. Етнокультурний ландшафт розглядається як об'єкт дослідження регіонального етнокультурного ландшафтознавства. Наголошено на перевазі міждисциплінарного підходу, з урахуванням здобутків фізичної географії, історії, етнології, геополітики, соціальної та економічної географії.

Ключові слова: культурний ландшафт, етнокультурний ландшафт, регіон.

В статье проанализированы концепции выделения этнокультурного ландшафта как региона. Этнокультурный ландшафт рассматривается как объект исследования регионального этнокультурного ландшафтоведения. Отмечено преимущество междисциплинарного подхода, с учетом достижений географии, истории, этнологии, геополитики, социальной и экономической географий.

Ключевые слова: культурный ландшафт, этнокультурный ландшафт, регион.

The article analyzes the concept of ethnocultural landscape as a selection region. Ethnocultural landscape is seen as an object of study of regional ethnocultural Landscape. Emphasized the superiority of an interdisciplinary approach, taking into account the achievements of physical geography, history, ethnology, geopolitics, social and economic geographers.

Key words: cultural landscape, ethnocultural landscape, region.

Актуальність досліджень. Серед рівнів вивчення культурних ландшафтів, які розрізняються за охопленням, виділяються глобальний, регіональний і локальний підходи. Разом з тим на кожному рівні проявляється своєрідність культурно-ландшафтних (ширше – культурно-географічних) досліджень. Наприклад, якщо у фізико-географічних дослідженнях граничною таксономічною одиницею є ландшафтна сфера, то у випадку культурно-географічних досліджень це – цивілізація, яка може займати відносно невелику територію.

Аналіз досліджень і публікацій. Формування регіонального етнокультурного ландшафтознавства пов'язане з хорологізацією географічних знань, розкритих у працях К. Ріттера, А. Геттнера, Е. Реклю. К. Ріттер аналізував земний простір як «вмістилище» природного і культурного субстрату, виділив просторове поєднання і зв'язки предметів та явищ, індивідуальні райони (місцевості). У XX-XXI сторіччі аналіз концепцій здійснюється з урахуванням міждисциплінарних підходів фізичної географії, історії, етнології, геополітики, що розкрито у результатах досліджень [4].

Результати досліджень. Категорія «простору» стає об'єктом численних інтерпретацій у виді різних понять: «географічний простір», «територія», «район», «регіон», «місце», «місцевість», «зона», «ареал». Але необхідно враховувати, що поняття «простору» не можна сприймати тільки як тривимірне. Є ще розуміння «етнохронотопу», де враховується просторово-часова складова.

Ще в античній географії країнознавчі описи мали незначні елементи районування культури та проведення ландшафтно-культурного районування. За критерії використовували неподібність, унікальність регіону. У 1924 р. А. Геттнер у праці «Як культура поширювалась Земною кулею» відносить культурне районування до пріоритетних напрямів у географії. Регіональна традиція у культурній географії 60-х років XX ст. розцінювалась як рівноправна частина хорологічної парадигми. Ідеї П. Відаля де ла Блаша про створення образу регіону у точці перетину його культурної і природної специфіки отримали спрощену модель «регіонального синтезу», яка виражалась у зборі різних даних, спільних за критерієм місце розташування. Такий підхід можна відобразити графічно (рис. 1).

У цій моделі етнокультурне ландшафтознавство перетинається лише з поведінковою, фізичною географіями, ландшафтознавством, географією розселення, не маючи безпосередніх зон перетину з іншими науками. Така ситуація ставила етнокультурне ландшафтознавство на периферію дослідницького поля. Культурне районування в американській географії стало районуванням окремих елементів культури. Перша спроба комплексного аналізу культурних районів проведена В. Зелінські [25], який у своїй праці дослідив, яким чином конкретна конфігурація американських культурних ландшафтів формує просторові процеси і структури в середині нації. Автор виділив «вернакулярний район» як територію, яка цілісно сприймається місцевими жителями незалежно від адміністративних кордонів.

Вернакулярні райони – це частина традиційних й історичних районів (регіонів), яка має глибоке практичне значення, так як формує вплив на місцеву спільноту. Аналіз вернакулярних ландшафтів здійснювали інші американські географи (Р. Хейл, Т. Джордан, Дж. Шортрідж, Дж. Ш. Рід).

Американські географи у регіональному концепті бачили ідеографічний підхід до опису простору – опис визначених місць, у яких головну увагу приділено їх унікальності, неподібності на сусідні регіони. На основі просторової самоідентифікації існують природні регіони, межі яких досить часто не співпадають з державними кордонами. У 2009 р. К. Олвіг аналізує зв'язок «ландшафт-культура-регіон-природа», посилаючись на праці американських та європейських натурфілософів XVIII ст., географів XIX-XX ст. Автор регіон ототожнює з країною та «землею» (land) [24].

Проблема осмислення простору і формування образу регіону пройшла етапи від описовості і просторової інтерпретації сільських, міських культурних ландшафтів до експериментів з новими ідеями та підходами формуючи думку, що регіон не може існувати поза свідомістю об'єкту дослідження, які своєю риторикою здатні створити будь-яке місце а, у свою чергу, суб'єкти є продуктом певних соціальних умов та часу. Поняття часу та простору тісно пов'язані, де минуле складається з регіонів й етнічних областей з мінливими кордонами, які «з'являлись у свідомості людей, вони створювались» [Schultz H.-D., 2003, за 8, с. 39].

У руській географії П.М. Савицький на початку XX ст. розвиває концепцію «місцезорозвитку», у якій «ландшафт» і «регіон» розглядаються

як синоніми. Основою для розвитку власної концепції є територія Росії: «Росія-Євразія є «місцез розвиток», «єдине ціле», «географічний індивідуум», одночасно географічний, етнічний, господарський, історичний і т.д. ландшафт» [6, с. 24].

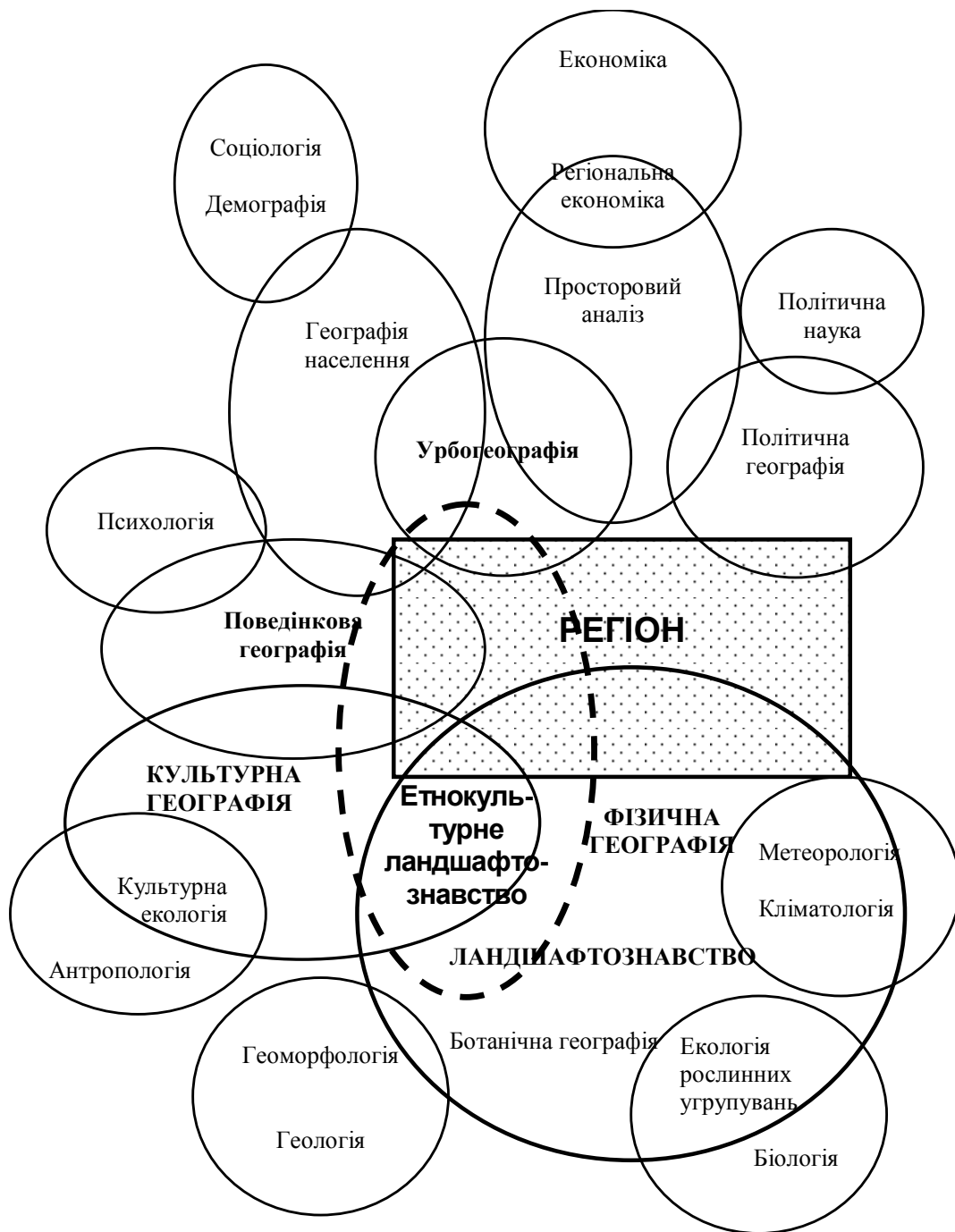

Рис. 1. Взаємозв'язки географії з іншими науками як прояв регіонально-географічного підходу [18, с. 60, з доповненням автора].

Пунктиром вказано область регіонального етнокультурного ландшафтознавства

У руській географії культурно-географічний регіоналізм формувався у працях В.Г. Богораз-Тана [2], В.П. Семенова-Тян-Шанського [20]. Вони вважали культуру одним з найважливіших районоформуючих чинників. У 30-х роках

XX ст. культурно-географічна тематика розвивається переважно у країнознавстві. У 1937 р. В.М. Кубійович виділив природничі області. Досліджуваний регіон віднесено до середньоукраїнських земель, або Лісостепу з поділом на Галицько-Волинську та Правобережну частини [1].

До 60-х років XX ст. спостерігається зниження уваги до вивчення етнічної специфіки населення. У наступному десятиріччі відбувається спроба відродити інтерес до етногеографічних досліджень (В. І. Козлов, В. В. Покшишевський, 1973; В. В. Покшишевський, 1978). Л. М. Гумільов [5] у якості найбільшого етнічного угруповання виділяв суперетнос («мозаїчну цілісність»), яка формувалась з декількох етносів, які виникли одночасно в одному ландшафтному регіоні.

Терміни «етнічні території» і «еколого-етнічні території» почали активно вживати наприкінці 80-х XX ст., завдяки дослідженням істориків, етнографів та біологів при вивченні традиційних культур. Одне з перших географічних комплексних досліджень у практиці руського регіоналізму було виконано у 1994 році [18]. Одиницею районування визнається «геоетнокультурна система», яка розглядається як *«територіальна (географічна) цілісність, локалізована в межах певного ареалу і формується взаємодією етнічних спільнот, антропогенізованих природних комплексів (ландшафтів) і особливих форм просторової організації суспільства (територіальних суспільних систем) у процесі природокористування»* [21, с. 18]. Серед праць з культурно-географічного регіоналізму початку XXI сторіччя необхідно відзначити регіональну класифікацію культурних ландшафтів Росії Ю.О. Веденіна [13], класифікаційні побудови етнокультурного ландшафтознавства Р.Ф. Туровського [22].

В історичній географії Л. Б. Вампіловою запропоновано регіональний історико-географічний аналіз (РІГА), одним з напрямів якого є можливість розробки концепції культурного ландшафту [3]. Як вказує автор, РІГА сприяє вивченню закономірностей і особливостей розташування об'єктів культурної спадщини, ареалів поширення пам'яток. Наголошено, що особливості культурних ландшафтів тісно корельовано з регіональною специфікою. Автор розробила схему історико-географічної характеристики регіону, у якому особливу увагу приділено: належності території у якості «родової» для певного етносу; взаємозв'язку ландшафту й етносу; ландшафтним типам розселення.

Досить цікавою є етнолінгвістична розробка просторової репрезентації регіональних культурних традицій. Її автори, О.С. Герд та Г.С. Лебедев, розробили поняття «історико-культурної зони» (ІКЗ) і «етнокультурного діалекту» [17]. Під ІКЗ розуміють ареальну єдність, яка виділяється за даними археології, етнографії, антропології, мовознавства, історії, геології, палеогеографії, географії тощо. Надетнічна ІКЗ складається з певних тимчасових етноісторичних шарів (історико-культурних типів), кожний з яких пов'язаний з культурним надбанням певного етносу. Поняття культурного ландшафту регіональної розмірності співвідноситься з поняттям ІКЗ. Можна стверджувати, що *ІКЗ – це регіональний культурний ландшафт, який аналізується з позицій історичної географії*.

А.Г. Манаков розробив систему історико-географічної таксономії. Зокрема,

автор пропонує таку схему: історико-етнографічна область – історико-етнографічна підобласть – історико-культурна провінція – історико-культурна земля – місцевість; додатково пропонує виділити історичні краї (під впливом політичного чинника). Власні розробки автор називає не зовсім вдало: культурне або історико-культурне районування [14]. Автор виділяє геоетнокультурні системи в ієрархії культурних районів, вказуючи на домінування етнічного фактору як головної ознаки культурно-генетичної ознаки вищих рівнів культурного районування. У регіональному (субетнічному) рівні до культурної спільноти віднесено етнічну групу, ландшафтним таксоном-аналогом є область та провінція, у концепції культурно-ландшафтного районування – край. До головних ознак виділення районів у концепції культурних ландшафтів регіонального рівня автор відносить: діалект, політико-історичну ознаку, історичні центри, природна підзона. А.Г. Манаков виділяє *культурний регіон*, який у його розумінні є сучасним аналогом історико-етнографічних (історико-культурних) областей.

На початку ХХІ ст. руські дослідники вивчають поняття «регіон» як:

- етно-екологічні території, пов'язані з проживанням малочислених народів або груп [23];
- палімпсест, у якому територіальна культурна система є сукупністю нескінченного числа автономних пластів, які мають варіативну ієрархію [15].

Проблеми «етноекологічного», «історико-культурного», «етнокультурного» районування наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. аналізували С.П. Романчук [19], Н.Г. Осадча [16], В.П. Круль [12], Я.І. Жупанський [7] та інші. Зокрема, В.П. Круль виділяє низку таксонів історико-географічного краєзнавства (*Основою українського краєзнавства є територія, український етнічний простір, який складається з менших ієрархічних таксонів.*): а) суцільна українська етнічна територія (СУЕТ); б) історико-географічна зона (ІГЗ); в) історико-географічний край (ІГК); г) історико-етнографічна область (ІГО); д) історико-географічна земля (ІГЗ); найменшою ланкою є поселення (місто, містечко, село, хутір). У цій класифікації досить чітко простежується поняття культурного ландшафту різної розмірності як етнокультурного регіону. В. П. Круль територію сучасного (адміністративного) Поділля відносить до різних ІГЗ: Західної України та Південно-Західної України, де за критерії взято політико-адміністративні та історичні чинники етногенезу, одночасно виокремив дві частини генетично споріднені ландшафти Поділля. С.П. Романчук виділяє етнотопоекологічні структури, віднісши територію Поділля віднесено до Західного (південно-західного) регіону [19].

О.П. Ковальов [11] виділяє регіон як складну культурно-господарську одиницю, з характерними тільки для нього особливостями та особливими ландшафтами. Формування регіону представлено процесом розвертання, становлення регіональної структури антропосфери. У якості ядра регіону автор пропонує використати крупний промисловий і культурний урбоцентр. Цей підхід дозволяє розглядати регіон як соціально-просторове утворення, але при цьому втрачається його ландшафтна складова. Другий підхід автора пов'язаний з аналізом регіону як фізичної системи, де пріоритети надані ланці «ресурси-

енергія».

Ю.О. Кисельов у географічній регіоналістиці виділив напрям регіональної геософії, який наближений за своїм змістом до регіонального етнокультурного ландшафтознавства. Автор надає перевагу духовній (сакральній) складовій у виділення етнокультурного регіону [9] та вказує, що *«питомі риси українського ландшафту найкраще виражені в лісостеповому... фрагментах національного геопростору...»* [10, с. 129]. Особливості ландшафтної структури, типологію (географічний простір, територія, місце, регіон) етнolandшафтів, характеристику етнокультурного регіону проаналізовано В. М. Воловиком [4].

Висновки. Регіональне етнокультурне ландшафтознавство є перспективним напрямом реалізації ландшафтної концепції в культурній географії. Об'єктом є культурний (етнокультурний) ландшафт як складне динамічне утворення з натуральних й антропогенних ландшафтів та впливу на них місцевої етнокультури. Результатом взаємодії культурного ландшафту та місцевої етнospільноти є формування етнокультурного регіону, який має єдину упорядковану (самоорганізовану) територію, гомогенну за рядом ознак (клімат, рельєф, ґрунт тощо), де максимально проявляються природно-культурні особливості етносу, особливо у взаємодії з ландшафтними комплексами, які вміщують його.

1. *Атлас України й суміжних країв / Під загальною редакцією д-ра Володимира Кубійовича. – Львів : Український видавничий інститут у Львові, 1937. – 66 с.*
2. *Богораз-Тан, В. Г. Распространение культуры на Земле. Основы этногеографии. [С десятию этногеографическими картами] / В. Г. Богораз-Тан; [предисловие С. И. Ковалева]. – М., Л. : Государственное издательство «Типография Печатный двор», 1928. – 315 с.*
3. *Вампилова, Л. Б. Региональный историко-географический анализ. Система методов исследования в исторической географии : [монография] / Л. Б. Вампилова. – Кн. 2. – СПб. : ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2008. – 148 с.*
4. *Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля : [монографія] / В. М. Воловик. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 270 с., іл.*
5. *Гумилев, Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 560 с. (Серия «Историческая библиотека»).*
6. *Дугин, А. Г. Основы геополитики / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея-центр, 2000. – 928 с.*
7. *Жупанський, Я. І. Етнологіко-географічний погляд на районування українських етнічних земель / Я. І. Жупанський, В. П. Круль // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія – Вінниця, 2003. – Вип. 6. – С.130-135.*
8. *Казаков, Р. Б. Историческая география в пространстве современного гуманитарного знания: от вспомогательной дисциплины к методу гуманитарного познания / Р. Б. Казаков, С. И. Маловичко, М. Ф. Румянцева // Историческая география: пространство человека vs человек в пространстве : материалы XIII междунар. науч. конф. Москва, 27-29 янв. 2011 г. – М. : РГТУ, 2011. – С. 31-45.*
9. *Кисельов, Ю. О. Регіональна теософія – нова якість географічної регіоналістики / Ю. О. Кисельов // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія : Географія. – Тернопіль, 2005. – № 2. – С. 13-16.*
10. *Кисельов, Ю. О. Роль і місце Криму в людському геопросторі: теософічний погляд / Ю. О. Кисельов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Научный журнал. Серия «География». Спецвыпуск по материалам конференции «Мир современной географии». – Том 24 (63). – № 2. Часть 3. – 2011. – С. 126-131.*

11. Ковалёв, А. П. Ландшафт сам по себе и для человека : [монография] / А. П. Ковалёв. – Харьков : «Бурун Книга», 2009. – 928 с.
12. Круль, В. П. Історико-географічний край – складова суцільної української етнічної території / В. П. Круль // Тези доп. VII з'їзду Укр. геогр. т-ва. – К., 1995. – С. 57-59.
13. Культурный ландшафт как объект наследия / Под ред. Ю. А. Веденина, М. Е. Кулешовой. – М. : Институт Наследия; СПб. : Дм. Буланин, 2004. – 620 с., ил.
14. Манаков, А. Г. Историко-культурное районирование России: некоторые вопросы методики / А. Г. Манаков // Историческая география теория и практика Сборник научных статей по материалам II Международной конференции Санкт-Петербург, 15-18 апреля 2002 г. – Санкт-Петербург : РГТМУ, 2004. – С. 16-21.
15. Митин, И. И. Характеристика территории в культурной географии / И. И. Митин // Науки о культуре – шаг в XXI век: Сб. материалов ежегодной конференции-семинара молодых ученых. – Т. 6. – М. : Рос. ин-т культурологи, 2006. – С. 121-124.
16. Осадча, Н. Г. Проблеми етноекологічного районування / Н. Г. Осадча // Людина в ландшафті ХХІ століття: Гуманізація географії. Проблеми постнекласичних методологій. [Зб. наук. пр.]. – К., 1998. – С. 147-149.
17. Основания регионалистики : Формирование и эволюция историко-культурных зон Европейской России / Под ред. А. С. Герда, Г. С. Лебедева. – СПб. : Издательство СПбГУ, 1999. – 390 с.
18. Рагулина, М. В. Культурная география: теория, методы, региональный синтез / М. В. Рагулина. – Иркутск : Изд-во Ин-та географии СО РАН, 2004. – 171 с.
19. Романчук, С. П. Основы этногеоэкологии : [навчальний посібник] / С. П. Романчук. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 206 с.
20. Семенов-Тянь-Шанский, В. П. Район и страна / В. П. Семенов-Тянь-Шанский. – М.; Л. : Гос. изд-во, 1928. – 312 с.
21. Суций, С. Я. Очерки географии русской культуры / С. Я. Суций, А. Г. Дружынин. – Ростов н/Д. : СКНЦ ВШ, 1994. – С. 18.
22. Туровский, Р. Ф. Культурные ландшафты России / Р. Ф. Туровский. – М. : Институт наследия, 1998. – 210 с.
23. Шульгин, П. М. Концепция культурного ландшафта и практика охраны этнографического наследия (на примере территорий российского Севера) / П. М. Шульгин // Мир России. – 2007. – № 3. – С. 147-166.
24. Olwig, K. R. Landscape, Culture and Regional Studies: Connecting the Dots / Kenneth R. Olwig // A Companion to Environmental Geography. – Singapore : Blackwell Publishing Ltd, 2009. – p. 238-252.
25. Zelinsky, W. North America's vernacular regions // Annals of the Association of American Geographers, 1980. – Vol. 70. – No 1. – p. 145-167.

УДК 911.53: 711.00

Савицька О.В., Кулініч Ю.А.

ЛАНДШАФТНЕ ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розкрито поняття ландшафтного планування як специфічної форми територіального планування, висвітлено його основні завдання та територіальні рівні сучасного ландшафтного планування, проаналізовано перспективи розвитку ландшафтного планування в Україні на прикладі створення ландшафтно-програми Черкаської області.

Ключові слова: сталий розвиток, ландшафтне планування.

В статье раскрыто понятие ландшафтного планирования как специфической формы территориального планирования, освещены его основные задачи и территориальные уровни современного ландшафтного планирования,